

Violetta Gul-Rechlewicz

Wydział Prawa i Nauk Społecznych
Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach
ORCID: 0000-0002-6471-2395

**WYKLUCZENIE I MARGINALIZACJA
JAKO ZAPORA DLA INTEGRACJI
IMIGRANTÓW W EUROPEJSKICH
SPOŁECZEŃSTWACH ZRÓŻNICOWANYCH
KULTUROWO I ETNICZNIE**

**EXCLUSION AND MARGINALIZATION
AS A BARRIER TO THE INTEGRATION OF
IMMIGRANTS IN EUROPEAN CULTURALLY
AND ETHNICALLY DIVERSE SOCIETIES**

ABSTRAKT

Integracja imigrantów oraz uchodźców (szczególnie od czasu kryzysu migracyjnego) stanowi oś dyskursu społeczno-politycznego na całym świecie. Akceptacja przybyłych przez społeczeństwa przyjmujące stoi dzisiaj pod wielkim znakiem zapytania. Państwa Unii Europejskiej (zwłaszcza tzw. starej Unii), znalazły się niejako na rozdrożu. Z jednej strony pragną hołdować swoim tradycjom, wartościom jakimi są m.in. tolerancja i otwartość na „obcych”, z drugiej zaś coraz częściej – co wynika z da-

nych statystycznych – niepokojąco duży odsetek mieszkańców Europy nie akceptuje powiększającej się liczby cudzoziemców (zwłaszcza pochodzenia muzułmańskiego) w granicach swoich krajów.

W artykule wskazano niepokojące, nasilające się zjawiska dyskryminacji rasowej, nierównego traktowania, wykluczenia, które utrudniają imigrantom oraz uchodźcom odnaleźć się w nowej dla nich rzeczywistości, w dużej mierze blokując ich integrację w nowym społeczeństwie.

Słowa kluczowe: imigranci, integracja, dyskryminacja, wielokulturowość, Europa Zachodnia, Niderlandy

ABSTRACT

The integration of immigrants and refugees (especially since the migration crisis) is at the heart of the world's socio-political discourse. Acceptance of the arrivals by the receiving societies is nowadays in considerable doubt. The countries of the European Union (especially the so-called old Union) have found themselves at a crossroads. On the one hand, they want to respect their traditions, values such as tolerance and openness to „strangers,” while on the other hand, an alarmingly high percentage of European citizens do not accept the growing number of foreigners (especially those of Muslim origin) within their countries, according to statistical data.

The article points out worrying, growing phenomena of racial discrimination, unequal treatment, and exclusion, making it difficult for immigrants and refugees to find themselves in a new reality for them, mainly blocking their integration in the new society.

Key words: immigrants, integration, discrimination, multiculturalism, West Europe, Netherlands

WPROWADZENIE

Integracja imigrantów oraz uchodźców w krajach europejskich nie przynosi oczekiwanych rezultatów. Na drodze do pełnego uczestnictwa

cudzoziemców w społeczeństwie goszczącym brakuje nie tylko chęci ze strony przybyłych do częściowej rezygnacji z własnej kultury na korzyść kultury obcej, ale również brak stworzonej przez państwo przyjmujące płaszczyzny umożliwiającej przybyszom integrację. Nierzadko na drodze do członkostwa we wspólnocie europejskiej imigranci oraz uchodźcy doświadczają różnego rodzaju form dyskryminacji, przejawów rasizmu, nierównego traktowania czy wykluczenia. Zjawiska te w sposób zdecydowany przekreślają lub przynajmniej utrudniają w znacznym stopniu ich drogę do integracji. Powyższe stwierdzenie stanowi jednocześnie, stawianą w przedstawionym poniżej tekście, hipotezę badawczą.

W artykule ujęto, poprzez wstępny zarys problematyki pojęciowej oraz kwestii badawczych w odniesieniu do pojęcia „integracji”, istotne problemy imigrantów oraz uchodźców w zakresie zjawiska dyskryminacji oraz nierównego traktowania, jakiego doświadczają ze strony społeczeństwa przyjmującego. Autorka posiłkowała się m.in. źródłami anglo- i niderlandzkojęzycznymi (raportami, statystykami, dokumentami urzędowymi oraz materiałami organizacji pozarządowych Królestwa Niderlandów), jak również korzystała z własnego zaplecza publikacyjnego stanowiącego dorobek naukowy piszącej¹.

INTEGRACJA IMIGRANTÓW – KWESTIE DEFINICYJNE ORAZ PERSPEKTYWY BADAWCZE

Rozmiar i skład populacji państwa wielokulturowego pod wpływem osiedlających się w nim imigrantów powoduje konieczność dostosowania się przybyszy do zastanych norm i wartości społeczeństwa, które udziela im gościny. Z innej perspektywy, społeczeństwo przyjmujące

¹ Między innymi z monografii: Gul-Rechlewicz V. (2017), *Udział organizacji pozarządowych w holenderskiej polityce wobec uchodźców. Rola VluchtelingenWerk Nederland*, Kielce: wyd. PU Compus; Gul-Rechlewicz V. (2017) *Nauka, polityka, integracja. Kontrowersje wokół holenderskiej polityki imigracyjnej*, wyd. II, Kielce: wyd. PU Compus.

winno – w myśl obowiązujących zasad przyświecającym dojrzałym demokracjom – zapewnić przybyłym poczucie bezpieczeństwa i w miarę możliwości najlepsze warunki ich rozwoju. Proces związany z przyjmowaniem imigrantów i uchodźców oraz włączaniem ich do struktur społecznych został zbadany w naukach społecznych przy życiu różnorodnych terminów (np. absorpcja, adaptacja, asymilacja, akulturacja, inkluzja, włączenie, integracja) z zakresu kulturoznawstwa, socjologii, politologii i wielu innych dziedzin nauki. Przedmiotem uwagi w niniejszym artykule jest integracja, istotna z punktu widzenia relacji ze społeczeństwem przyjmującym tak imigrantów, jak i uchodźców.

Integracja jako poddane teoretycznej analizie pojęcie z dziedziny nauk społecznych, cechuje się wieloznacznością. Osobne trudności wiążą się z jego używaniem z sferze publicznej i politycznej, w dyskusjach i sporach często niepozbawionych emocji [Grzymała-Kazłowska, Łodziński, 2008, s. 12–13]. Integracja jako hasło polityczne jest, co wydaje się uzasadnione, czymś różnym od pojęcia czysto teoretycznego, choć można domniemywać, że ogólna, zasadnicza treść obu pojęć jest podobna. Polityka integracji powinna być odróżniana od innych polityk związanych z imigracją – np. polityki kontroli wjazdu, przekraczania granic, uchodźczej [Grzymała-Kazłowska, Łodziński, 2008, s. 13]. Jak piszą A. Grzymała-Kazłowska i S. Łodziński, termin „polityka integracji” zawdzięcza popularność w Europie temu, że jego zastosowanie kojarzy się z unikaniem słowa „asymilacja” (kojarzącego się negatywnie np. z II wojną światową, ludobójstwem i przymusową asymilacją), a z drugiej strony pojęcie to uważane jest za „otwarte” ze względu na to, że łączy w sobie sprzeczne oczekiwania. Ułatwia bowiem z jednej strony przyjmowanie imigrantów, a z drugiej pozostawia szanse rozwoju kulturze narodowej. Zawiera też w sobie niejako nadzieję, że polityka państwa przyjmującego imigrantów może być skuteczna [Grzymała-Kazłowska, Łodziński, 2008, s. 13–14]. Trzeba jednak wziąć pod uwagę, że niektórzy politycy, używając słowa „integracja”, w rzeczywistości mogą mieć na

uwadze asymilację, ale nie używać tego określenia ze względu na wyżej wskazane negatywne konotacje [Stefańska, 2008, s. 124].

Integracja z formalnego i ogólnego punktu widzenia może być zdefiniowana jako: a) stabilność relacji między poszczególnymi częściami (określana jako stan integracji bądź zintegrowany system) w ramach pewnej „całości” przypominającej system, z wyznaczonymi dla niego granicami oddzielającymi go od otoczenia; b) odnoszenie się do poszczególnych elementów i tworzenie z nich nowej struktury; c) dodawanie jednostek lub struktur cząstkowych do istniejącej całości i łączenie ich ze sobą oraz d) wzmacnianie lub „doskonalenie” relacji w ramach istniejącego już systemu lub struktury [Heckmann, 2005, s. 8]. Integracja systemowa jest formą integracji w całości, która działa w stosunkowo niezależny sposób bez ukierunkowania na motyw, cele i relacje poszczególnych aktorów, a nawet wbrew nim (ich motywacjom czy zainteresowaniom). Integracja zachodzi w społeczeństwach za pośrednictwem instytucji, organizacji funkcjonujących w państwie, w systemach prawnym oraz gospodarczym. Integracja ponadto jako ogólna koncepcja socjologiczno-politologiczna odnosi się do stabilnych, kooperacyjnych relacji w ramach systemu społecznego, który ma wyraźnie zarysowane granice oddzielające go od otoczenia. W tym sensie można powiedzieć, że społeczeństwo jest zintegrowane (wewnętrznie spójne). Funkcjonalna teoria społeczeństwa postrzega również integrację jako jeden z koniecznych warunków dla zapewnienia przetrwania systemu społecznego. Koncepcja integracji potraktowana procesualnie wskazuje z jednej strony na dalsze wzmacnianie relacji w ramach społeczeństwa, z drugiej zaś – na nieustanny wysiłek z włączeniem nowych i dodatkowych podmiotów lub grup w istniejący system społeczny i jego podstawowe instytucje. Integracja imigrantów zatem wiąże się przede wszystkim z procesem inkluzji przybyłych w struktury społeczeństwa. Jeżeli ten proces powie się, można mówić o społeczeństwie lub systemie społecznym jako „zintegrowanym” (skonsolidowanym) [Heckmann, 2005, s. 8–9].

Według Grzymały-Kazłowskiej można mówić o czterech znaczeniach, w jakich używane jest pojęcie „integracja”. Są to: 1) znaczenie deskryptywno-badawcze – integracja jest tutaj problemem badawczym skoncentrowanym na analizie funkcjonowania w społeczeństwie przyjmującym odmiennych od niego kulturowo i etnicznie jednostek i grup (bada się w sposób empiryczny m.in. mechanizmy włączania, stopień powiązania ze społeczeństwem przyjmującym); integracja imigrantów ze społeczeństwem przyjmującym nie wyklucza ich odmiennej tożsamości kulturowej; 2) znaczenie normatywno-ideologiczne – integracja jest tu pojmowana jako pożądany stan systemu społecznego (rozumianego zwykle w kategoriach narodowych), imigranci zaś jako zagrożenie dla tego systemu, które powinno być zniwelowane (przez integrację lub przeciwnie – przez wykluczenie imigrantów ze społeczeństwa czy ograniczenie imigracji); 3) znaczenie prawno-instytucjonalne – integrację rozumie się tu jako pożądany stan rzeczy oraz zagadnienie z zakresu polityki społecznej, zwracając uwagę zwłaszcza na szczegółowe działania kształtujące stosunki imigrantów ze społeczeństwem przyjmującym, minimalizujące problemy oraz konflikty, podkreśla się tu rolę państwa w kształtowaniu polityki integracyjnej (jako części polityki społecznej); 4) znaczenie polityczne – w tym wypadku chodzi o polityczne wykorzystanie terminu „integracja” w walce o władzę, gdzie imigranci w celach instrumentalnych przedstawiani są jako problem i zagrożenie, co ma prowadzić do mobilizacji opinii publicznej i poparcia polityków broniących dotychczasowego porządku [Grzymała-Kazłowska, 2008, s. 29–32].

Z perspektywy teoretyczno-badawczej na integrację można patrzeć z punktu widzenia sytuacji imigrantów (głównie perspektywa psychologiczno-antropologiczna, koncentracja na relacjach jednostki z otoczeniem), z perspektywy relacji między nimi i społeczeństwem przyjmującym (aspekt głównie socjologiczny, relacje międzygrupowe, struktura społeczna i jej dynamika) albo też z punktu widzenia możliwości i utrudnień (przede wszystkim instytucjonalno-prawnych), jakie

napotykać imigranci (perspektywa polityki społecznej) [Grzymała-Kazłowska, 2008, s. 34]. A. Grzymała-Kazłowska słusznie proponuje, aby używać pojęcia „integracja”, uwzględniając jak największą liczbę aspektów tego zjawiska. Stwierdza ona, aby używać go „[...] na określenie stanu, gdy odmienne jednostki lub grupy, przy zachowaniu swojej odrębności kulturowej, wchodzą w relatywnie trwałe związki ze społeczeństwem przyjmującym i uczestniczą w różnych obszarach jego życia” [Grzymała-Kazłowska, 2008, s. 35]². W modelu przedstawionym przez A. Agera i A. Strang wyróżnia się natomiast dziewięć kluczowych dziedzin integracji – w tym wyżej wymienione trzy płaszczyzny związków imigrantów ze społeczeństwem autochtonicznym. Do dziedzin tych należą: uczestnictwo w rynku pracy, zamieszkanie, edukacja, zdrowie, kontakty z instytucjami państwa przyjmującego, relacje z członkami grupy dominującej, więzi wewnątrzgrupowe, wiedza językowa i kulturowa, stabilność i bezpieczeństwo. W modelu tym podkreśla się kwestię zatrudnienia – funkcjonowanie imigrantów na rynku pracy jest bowiem powiązane z budowaniem relacji z krajem przyjmującym, w tym z nabywaniem kompetencji i wartości kulturowych. Istotna jest tu zwłaszcza możliwość zatrudnienia imigrantów w głównym nurcie rynku pracy oraz wykonywanie pracy zgodnej z kwalifikacjami [Ager, Strang, 2008, s. 169–171]. Z perspektywy instytucjonalno-prawnej za najlepszy wskaźnik wysokiego stopnia integracji przyjmuje się często posiadanie przez imigrantów obywatelstwa kraju osiedlenia. Mówi się wtedy również o integracji obywatelskiej i politycznej.

Według wspomnianego uprzednio, Johna Berry'ego, proces integracji imigrantów zależy od czterech istotnych typów czynników. Są to czynniki związane z krajem pochodzenia (np. dystans kulturowy wobec społeczeństwa przyjmującego); ze społeczeństwem przyjmującym (np.

² Warto nadmienić, że element definicji polegający na uznaniu, że imigranci zachowują tożsamość kulturową zgodny jest z klasyczną teorią Johna W. Berry'ego [Berry, 1980, s. 9–25; 2006, s. 287–298].

polityka państwa wobec imigrantów, cechy ludności autochtonicznej); 3) grupą imigrantów (np. cechy społeczności imigranckiej, etniczne instytucje pomocowe); 4) indywidualnymi imigrantami (charakterystyki demograficzne, doświadczenia migracyjne) [Berry, 1980, s. 9–25]. Jak słusznie zauważa Grzymała-Kazłowska, szczególne znaczenie spośród wymienionych czynników należy przypisać charakterystykom kultury pochodzenia imigrantów (takimi na przykład jak poziom kapitału społecznego i skłonność do kooperacji), typowi orientacji migracyjnej (osiedleńcza lub czasowa), statusowi prawnemu imigrantów (migracja legalna lub nielegalna), sytuacji imigrantów (w odniesieniu do np. migracji ekonomicznej, uchodźczej etc.) [Grzymała-Kazłowska, 2008, s. 39].

INTEGRACJA A ZJAWISKA POKREWNE

Pojęcie integracji jest znaczeniowo bliskie innym pojęciom. Jednym z nich jest „akulturacja”, przy czym słowo to bywa rozumiane różnie. Akulturację rozumie się na przykład jako zmiany zachodzące na skutek oddziaływania odmiennej kultury na jednostki i grupy oraz na skutek bezpośredniego i ciągłego kontaktu przedstawicieli różnych kultur. W tym ujęciu akcentuje się dwustronność procesu akulturacji. Jednak akulturacja bywa pojmowana jako proces jednostronnego oddziaływania; jako proces analogiczny do socjalizacji, ale odnoszący się do przyswajania kultury innej niż rodzima kultura jednostki czy grupy. W tym wypadku pojęcie akulturacji można zastosować do imigrantów przystosowujących się do społeczeństwa przyjmującego. Podobne do akulturacji jest pojęcie adaptacji kulturowej rozumiane jako całościowe lub częściowe przystosowanie jednostki czy grupy do funkcjonowania w odmiennym środowisku kulturowym albo też jako radzenie sobie z nowym środowiskiem i występującymi w tym zakresie problemami. Z tego punktu widzenia integracja imigrantów może być ujęta jako jedna z form adaptacji. Zwykle adaptacja jest odnoszona do kultury, jednak

może dotyczyć aspektów niekoniecznie bezpośrednio mających charakter kulturowy, na przykład ekonomicznych czy społecznych [Paleczny, 2017, s. 71].

Pojęcie inkorporacji, inkluzji i partycypacji odnoszone są zwykle do relacji imigrantów ze społeczeństwem przyjmującym, a nie do kwestii kulturowych. Inkorporacja wraz z inkluzją ujmowane są jako procesy włączania przybyszy do społeczeństwa, natomiast partycypacja – do ich aktywności i dobrowolnego uczestnictwa szczególnie w życiu społecznym i politycznym nowego społeczeństwa połączone z korzystaniem z praw obywatelskich. Termin asymilacja natomiast bywa zwykle używany na oznaczenie procesu zacierania się odmienności imigrantów i ich upodabniania się do społeczeństwa przyjmującego oraz jego kultury. Proces ten odbywa się przede wszystkim poprzez przyjmowanie kultury i zachowań mieszkańców kraju osiedlenia, stanowi rodzaj wtopienia się w jego społeczeństwo. Asymilacja tak rozumiana może być przeciwstawiona integracji, gdyż asymilacja zakłada odejście imigrantów od swojej poprzedniej, odrębnej tożsamości. Warto przy tym wspomnieć, że chronologicznie wcześniejsze i upraszczające teorie asymilacji [Trevena, 2008, s. 96–97] były zastępowane teoriami bardziej złożonymi (np. teoria wyboistej drogi asymilacji H. J. Gansa lub teoria asymilacji wielowymiarowej A. Portesa i M. Zhou). Odchodzono też w znacznej mierze od założenia, że przyjmowanie kultury społeczeństwa kraju osiedlenia musi wiązać się z porzuceniem przez imigrantów poprzedniej tożsamości i zrywaniem więzi ze swoją społecznością. Sprawiało to, że pod względem znaczeniowym pojęcie asymilacji zbliżało się do pojęcia integracji i bywało rozumiane jako upodabnianie się imigrantów do społeczeństwa przyjmującego jedynie pod niektórymi względami [Paleczny, 2017, s. 64–65, 80].

Podejście asymilacyjne zasadniczo bywało przeciwstawne podejściu pluralistycznemu i wielokulturowemu [Łodziński, 2008, s. 73]. Pierwsze bowiem akcentowało przyjęcie kultury kraju osiedlenia; dru-

gie – zachowania przez imigrantów własnej tożsamości kulturowej. Pojawilo się też pytanie, do czego w ramach asymilacji mieliby się przystosować imigranci. Społeczeństwa przyjmujące bowiem dynamicznie zmieniały swój kształt: spluralizowała się w nich kultura, malało znaczenie tradycyjnych wartości i instytucji spajających społeczeństwo, osłabiała się rola państwa. W związku z tym niektórzy badanie integracji zastąpili badaniem spójności społecznej rozumianej przede wszystkim jako podzielenie przez członków społeczeństwa najważniejszych wartości i akceptacja podstawowych instytucji, poczucie tożsamości grupowej, wzajemne zaufanie i lojalność wobec pozostałych członków wspólnoty, występowanie interakcji, brak społecznego wykluczenia [Paleczny, 2017, s. 70–76]. Jak zauważa Paleczny, na proces asymilacji – „bez względu na genezę, przebieg, ilość, wielkość i różnorodność wchodzących z nią grup i ludzi, dzieli się ona na takie trzy fazy i wymiary, jak: asymilacja strukturalna, kulturowa (akulturacja) oraz osobowościowa” [Paleczny, 2017, s. 65–66]. Asymilacja strukturalna obejmuje procesy integracji obywatelskiej i zawodowej; kulturowa związana jest ze zjawiskiem amalgamacji (tj. mieszania się grup etnicznych, rasowych, wyznaniowych poprzez zawieranie małżeństw międzygrupowych); osobowościowa przebiega w sferze tożsamości jednostek [Paleczny, 2017].

Jeszcze inna wizja integracji związana jest z transnarodowym postrzeganiem migracji. Zrodziła się ona w latach dziewięćdziesiątych XX wieku (por. Kearney, Rouse, Basch, Glick-Schiller), i dotyczyła różnorodności przepływów migracyjnych między krajami wynikającej z więzów tworzonych przez imigrantów zarówno w społeczeństwie przyjmującym, jak i w kraju pochodzenia. Funkcjonując w ten sposób, migranci tworzą transnarodowe pola społeczne (przestrzenie społeczne), a ich samych można nazwać trans migrantami [Glick-Schiller i in., 1995, s. 48–63] – uczestniczą oni bowiem w życiu społecznym, politycznym, kulturowym więcej niż jednego państwa [Kindler, 2008, s. 51–53]. Do rozwoju więzi transnarodowych przyczynia się kilka czynników, m.in. nowe formy

technologii komunikacji [Vertovec, 2012, s. 3], liberalna polityka imigracyjna państwa przyjmującego (brak nacisku na asymilację). Z drugiej jednak strony, również negatywne zjawiska jak wykluczenie imigrantów i brak akceptacji różnorodności kulturowej społeczeństwie przyjmującym. Dodatkowym czynnikiem może być polityka państwa pochodzenia imigrantów, np. zachęcająca do inwestowania w ojczyźnie. Według niektórych transnarodowe więzi mogą hamować integrację imigrantów ze społeczeństwem autochtonicznym [Kindler, 2008, s. 51–53].

Emigracja oznacza dla migrantów nie tylko utratę poczucia bezpieczeństwa, kryzys tożsamości, odcięcie od dotychczasowych związków. Pociąga ona za sobą również konieczność przestawienia swojej świadomości na nowe otoczenie, dostosowanie się do wymogów społeczeństwa przyjmującego, tj. reorientacji znanych i przyswojonych systemów wartości czy hierarchii norm, co jest dla imigrantów dużym wyzwaniem. Integracja oraz zjawiska jej pokrewne są procesami złożonymi, niejednorodnymi i wielowariantowymi. O ich złożoności, co podnosi Paleczny, świadczą liczne kontrowersje teoretyczne, polityczne, wielość modeli oraz pojęć, jakie stosuje się do ich opisu oraz wyjaśnienia [Paleczny, 2017, s. 80], jak również praktyczny wymiar „odnalezienia” się imigrantów w nowej, obcej im kulturze.

INTEGRACJA IMIGRANTÓW A ZJAWISKO DYSKRYMINACJI I NIERÓWNEGO TRAKTOWANIA

W terminologii stosowanej przez Komisję Europejską zakłada się, że integracja jest procesem „dwustronnym pociągającym za sobą dostosowanie się ze strony zarówno imigranta, jak i społeczeństwa przyjmującego” [COM, 2000, 757, pkt 3.5]. Przyjęta później – bardziej uszczegółowiona – definicja wskazuje, że jest to „dwustronny proces oparty na wzajemnych prawach i odpowiadających im obowiązkach legalnie przebywających cudzoziemców i społeczeństwa przyjmującego, który

to proces prowadzi do pełnego współuczestnictwa imigrantów” [COM, 2003, 336, pkt 3.1.]. Jak wskazują Heckman i Schnapper, w procesie integracji istotną rolę odgrywają wykorzystywane przez państwo zarówno środki bezpośrednie, jak i pośrednie. Te pierwsze są ukierunkowane stricte na integrację cudzoziemców, drugie zaś – związane są ze zjawiskiem dotyczącym ich wykluczenia i dyskryminacji, czyli skierowane na walkę z rasizmem, ksenofobią oraz innymi elementami marginalizacji mniejszości [Hunger i.in., 2014, s. 225]. W niniejszym tekście uwaga została zwrócona zwłaszcza na drugą kwestię, tj. związaną z dyskryminacją i nierównym traktowaniem, jako jedną z głównych barier uniemożliwiających imigrantom (uchodźcom) w integracji.

Deklaracja z Durbanu³ z 2001 roku wskazała, że ksenofobia wobec obcokrajowców, a w szczególności migrantów, stanowi jedno z głównych źródeł współczesnego rasizmu. Zapisy, które znalazły się w po-konferencyjnym dokumencie w formie Programu Działania zawierały odniesienia do wcześniej już podejmowanych inicjatyw przez Narody Zjednoczone, m.in. przez Wiedeńską Światową Konferencję Praw Człowieka czy Światowe Konferencje na temat Zwalczenia Rasizmu i Dyskryminacji Rasowej. Wspomniana deklaracja nawiązywała również do dokumentów takich jak: rezolucja 1997/74 Komisji Praw Człowieka z dnia 18 kwietnia 1997 r. czy rezolucja 52/111 Zgromadzenia Ogólnego Narodów Zjednoczonych z dnia 12 grudnia z 1997 roku. Sygnatariusze dokumentu z Durbanu stwierdzili wówczas, iż pomimo wielu wysiłków główne cele trzech dekad działań służących zwalczaniu rasizmu i rasowej dyskryminacji oraz wspierania osób walczących o równość rasową nie zostały osiągnięte. Ludzie na całym świecie wciąż są ofiarami rasizmu, dyskryminacji rasowej, ksenofobii i pochodnych form nietolerancji⁴. Odwołując się do obecnych danych okazuje się, że problem dyskryminacji wciąż nie został rozwiązany, a wręcz przeciwnie – nasi-

³ <https://www.un.org/en/durbanreview2009/ddpa.shtml> (dostęp: 06.07.2020).

⁴ Ibidem

lił się. Państwa, które jeszcze do niedawna postrzegane były jako bastiony tolerancji (np. Niderlandy) teraz zajmują niechlubne pierwsze miejsce na liście społeczeństw, które mają problemy z akceptacją „obcych”⁵. Statystycznie, 49% zamieszkujących Niderlandy muzułmanów północnoafrykańskich czuje się w tym kraju dyskryminowanymi. Dla porównania, we Włoszech 33% muzułmanów doznało wrogości ze strony Włochów, we Francji – 31%, zaś w Hiszpanii – 20%. Dla przykładu, muzułmanie w Niderlandach najczęściej odczuwają wykluczenie ze względu na pochodzenie etniczne (42%), religię (30%) oraz kolor skóry (9%) [European Union Agency for Fundamental Rights, FRA, 2017].

Mimo wyraźnych sygnałów niekonstytucyjnych zachowań wobec islamskich mniejszości zamieszkujących kraje europejskie, Michael O’Flaherty, irlandzki specjalista w zakresie praw człowieka (dyrektor FRA) twierdzi, iż błędem byłoby uznać, że muzułmanie są słabo zintegrowani z europejskim społeczeństwem. Przeciwnie, uważa on, że przedstawiciele mniejszości muzułmańskiej „bardziej ufają instytucjom demokratycznym niż większość rodzimych mieszkańców”. Jednak, jak zauważa, „każdy przypadek dyskryminacji i przestępstw z nienawiści komplikuje ich integrację i utrudnia znalezienie pracy”⁶. Badania, obejmujące piętnaście wybranych państw Unii Europejskiej, wykazały, że istotnie pomimo dyskryminacji 76% ankietowanych czuje się silnie związanych z krajem, w którym mieszka. Jednocześnie jednak 31% muzułmanów szukających zatrudnienia twierdzi, że spotkało się z prześladowaniami w ciągu ostatnich pięciu lat, 16% zaś wskazuje, że zostało bezprawnie zatrzymanych przez policję, z czego połowa respondentów wiąże ten fakt z kolorem skóry lub ubraniem „nie przystającym” do europejskich standardów. Warto przy tym dodać, że muzułmanie z Afryki

⁵ <https://nos.nl/artikel/2194043-nederlandse-moslims-ervaren-meer-discriminatie.html> (dostęp: 08.07.2020).

⁶ <https://nos.nl/artikel/2194043-nederlandse-moslims-ervaren-meer-discriminatie.html> (dostęp: 08.07.2020).

Północnej i Południowej cierpią bardziej z powodu dyskryminacji niż współwyznawcy z Turcji, Bliskiego Wschodu lub Azji⁷.

Istotne jest, że zachowania antyimigracyjne, które prowadzą do wykluczenia i marginalizacji mniejszości muzułmańskiej, stanowiąc jednocześnie zaporę dla ich integracji, są dzisiaj w coraz większym stopniu przedmiotem uwagi polityków, badaczy, publicystów, a także tzw. zwykłych ludzi. Jeżeli przyjmiemy w opozycji do wspomnianego uprzednio Michaela O'Flaherty'ego, że integracja mniejszości etnicznych, zwłaszcza pochodzenia islamskiego, nie powiodła się, oraz że jest to w jakiejś części związane z postawami nietolerowania społeczności muzułmańskiej w społeczeństwach europejskich, to rodzi się pytanie, jak do tego doszło? Czy jest to zjawisko nowe, czy może stare, ukryte za retoryką poprawności politycznej? W sprawozdaniu sporządzonym przez Agencję Praw Podstawowych Unii Europejskiej [European Union Agency for Fundamental Rights] za 2019 rok widnieje zapis, iż wiele osób w całej Unii Europejskiej jest narażonych na ryzyko wykluczenia ze względu na rosnącą nietolerancję i ataki (pośrednio) na podstawowe prawa człowieka⁸. Zachowania te w znacznym stopniu osłabiają wcześniej już zrobione przez imigrantów postępy w integracji. Niepokojące dane dotyczące dyskryminacji mniejszości etnicznych można prześledzić w raportach wspomnianej uprzednio Agencji. Ogniskują się one wokół kwestii związanych z codziennymi przejawami rasizmu wobec cudzoziemców oraz zaniechań w odniesieniu do regulacji prawnych traktujących zachowania rasistowskie. Z dokumentów wynika również, że tylko 15 z 28 (dane uwzględniające wówczas Wielką Brytanię) państw członkowskich Unii Europejskiej posiada specjalne plany działania i strategie zwalczania rasizmu i dyskryminacji etnicznej. W obowiązujących zaś przepisach krajowych, można przeczytać w raporcie, istnieją

⁷ Ibidem.

⁸ <https://fra.europa.eu/en/publications-and-resources/infographics/widespread-racism-continues-plague-europe#infographics-body> (dostęp: 09.07.2020).

luki w zakresie klasyfikacji przestępstw na tle rasowym oraz zbyt mało jest informacji na temat przepisów antydyskryminacyjnych skierowanych do adresatów zachowań rasistowskich ze strony organów europejskich zajmujących się kwestiami równouprawnienia. Według raportu European Union Agency for Fundamental Rights, codzienne sytuacje związane z nietolerancją (przejawami rasizmu) wobec cudzoziemców sprowadzają się do następujących kwestii: molestowania na tle rasowym – 1/3 czarnoskórych osób doświadcza tego zjawiska; bezsilności wobec nierównego traktowania – 4 na 10 czarnoskórych osób nie widzi sensu (ze względu na brak stosownych reakcji) zgłaszania zdarzeń o zabarwieniu rasistowskim; rasowego profilowania – 4 na 10 czarnoskórych osób wskazuje ten problem podczas zatrzymań przez funkcjonariuszy policji; względy bezpieczeństwa – 4 na 10 Żydów rozważa emigrację z powodu obaw o zdrowie i życie. Agencja ponadto zwraca uwagę na problemy, które są udziałem wszystkich państw Unii Europejskiej (niejako stanowią ich główny nurt), tj. polityczne nawoływanie do nienawiści i prawicowe ekstremizmy skierowane przeciwko muzułmanom oraz uchodźcom. Równie powszechne są w Europie prześladowania i przemoc na tle pochodzenia etnicznego, pozostające – co istotne – niewidoczne w oficjalnych statystykach⁹. Wszystko to sprawia, że integracja przybyłych stoi wciąż pod dużym znakiem zapytania.

W ostatnich latach w całej Europie w odpowiedzi na zwiększający się zakres islamofobii i dyskryminacji rasowej zostały, co warto podkreślić – podjęte kampanie społeczne oraz inicjatywy obywatelskie¹⁰. W badaniach naukowych [np. Ellermann, 2019; Owen, 2019; Weichselbaumer, 2019], działaniach instytucji europejskich¹¹, projektach sto-

⁹ Ibidem.

¹⁰ <https://en.unesco.org/news/stopracism-barcelonas-anti-racism-campaign-mist-covid19> (09.07.2020).

¹¹ https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/swd_countering_racism_and_xenophobia_in_the_eu.pdf (09.07.2020).

warzyszeń pozarządowych¹² zwraca się uwagę na kwestie rasizmu oraz wykluczenia etnicznego. W debacie publicznej, w mediach społecznościowych i innych kanałach komunikacji mówi się o przykładach dyskryminacji i nierównego traktowania, co powinno zwiększyć świadomość społeczną w postrzeganiu tego zjawiska i rozróżnianiu, co nim jest, a co nie jest.

RASIZM W PAŃSTWACH UNII EUROPEJSKIEJ JAKO KLUCZOWY PROBLEM GODZĄCY W IMIGRANTÓW ORAZ UCHODźCÓW

Jak wynika ze sprawozdania Europejskiej Sieci Przeciwko Rasizmowi z 2017, obejmującego 26 państw UE, antymigranckie dyskursy polityczne oraz polityka imigracyjna o charakterze wykluczającym mają nieproporcjonalnie duży wpływ na imigrantów. W coraz większym stopniu są oni celem przemocy i wypowiedzi rasistowskich; spotykają się również z polityką dyskryminacyjną oraz postawami utrudniającymi im dostęp do rynku pracy. Reakcje rządów na wzrost liczby migrantów i uchodźców przybywających do Europy stały się substytutami debat na temat wykluczenia i bezpieczeństwa. Kilka państw członkowskich UE jasno stwierdziło, że nielegalni i muzułmańscy migranci nie są mile widziani w Europie, zaś migranci afrykańscy, z których wielu potrzebuje ochrony humanitarnej w Europie, zostało okrzykniętych przez polityków i innych komentatorów migrantami „ekonomicznymi” lub „nielegalnymi”¹³. Oprócz dyskryminacji, warto podkreślić, takie środki retoryczne wzmacniają tylko kryminalizację imigrantów na ścieżce do ich integracji. Poza tym, wzrost liczby skrajnie prawicowych partii i ruchów

¹² <https://www.vluchtelingenwerk.nl/nieuws/nieuwjaarsreceptie-2018-wat-kun-jij-doen-voor-vluchtelingen> (09.07.2020).

¹³ <https://www.enar-eu.org/Racism-plays-a-key-role-in-migrants-exclusion-and-violation> (dostęp: 11.07.2020).

w całej Europie, jak również poziom ich poparcia, pokazuje jak skuteczni są w nadawaniu antyimigracyjnego tonu w debatach politycznych [np. Partij voor de Vrijheid, PVV; Alternative für Deutschland, AfD; Front National, FN i in.]. Coraz częściej bowiem dyskursy i polityki antyimigracyjne stają się akceptowalne i włączane do głównego nurtu politycznego.

Rasistowskie ataki na imigrantów, osoby ubiegające się o azyl, uchodźców oraz ich miejsca pobytu zgłaszane były w ostatnim czasie przez organizacje non-profit działające w całej UE. Na przykład w Niemczech w 2016 r. zgłoszono łącznie 3 729 ataków na uchodźców i osoby ubiegające się o azyl – ponad 10 przestępstw na tle nienawiści dziennie. W Grecji w 2015 r. zgłoszono 75 incydentów rasistowskich skierowanych przeciwko imigrantom i uchodźcom, co stanowi wzrost o 60% w porównaniu z rokiem 2014¹⁴. Szereg barier – np. na rynku pracy – związanych z dyskryminacją rasową, ograniczeniami dotyczącymi statusu imigracyjnego, brakiem uznawania kwalifikacji zawodowych, zarzutem niewystarczającej znajomości języka – powoduje pogłębianie się dystansu w zatrudnieniu między imigrantami, a rdzennymi mieszkańcami Unii Europejskiej. Imigranci stają się również nierzadko ofiarami wyzysku przez swoich pracodawców.

Wobec braku skutecznych krajowych planów integracji imigrantów, które zajmowałyby się rzetelnie kwestiami dyskryminacji rasowej oraz statusowej na rynku pracy, integracją i rozwojem w obszarze zatrudnienia, sytuacja imigrantów i uchodźców wciąż pozostaje nierozwiązana. W Belgii sprawozdanie wykazało, że spośród 176 agencji świadczących usługi sprzątanania i usługi dla gospodarstw domowych, czyli sektora zatrudniającego znaczną liczbę mniejszości rasowych i migrantów, ponad 60% odpowiedziało pozytywnie na dyskryminujące żądania klientów¹⁵. W Niderlandach zaś, imigranci oraz uchodźcy – w po-

¹⁴ www.enar-eu.org/Shadow-Reports-on-racism-in-Europe (dostęp: 11.07.2020).

¹⁵ <https://www.enar-eu.org/Racism-plays-a-key-role-in-migrants-exclusion-and-violation> (dostęp: 11.07.2020).

równaniu do rdzennych obywateli Niderlandów – w dużej mierze pozostają bezrobotni. Jeżeli są zatrudnieni, to ich dochody są i tak niższe w porównaniu do pozostałych mieszkańców kraju. W odniesieniu do samych uchodźców, to uzyskują oni dochód o wiele niższy niż wynosi przeciętne wynagrodzenie w Niderlandach; 26% z nich żyje w ubóstwie, 46% wykonuje pracę w wymiarze czasowym krótszym niż dwanaście godzin tygodniowo. W znacznej mierze są również świadczeniobiorcami instytucji społecznych¹⁶.

Ujęcie migracji jako zagrożenia dla bezpieczeństwa Unii Europejskiej oraz wprowadzenie nowych środków granicznych i antyterrorystycznych w niektórych państwach członkowskich doprowadziło do tworzenia profili etnicznych i dyskryminowania migrantów przez policję. W Finlandii w kilku miastach w kwietniu 2016 r. zaobserwowano, że policja i straż graniczna przeprowadzały kontrole ukierunkowane w szczególności na osoby nieposiadające obywatelstwa fińskiego. We Włoszech niektórym narodowościom afrykańskim, np. Nigeryjczykom, systematycznie uniemożliwia się formalne ubieganie się o azyl w punktach kontaktowych, a zamiast tego wydaje się im bezpośrednio formalny nakaz „odmowy”. W Austrii, Belgii, Francji, Hiszpanii i Zjednoczonym Królestwie (dane przed opuszczeniem Unii Europejskiej przez Wielką Brytanię) cudzoziemcy i muzułmańscy imigranci coraz częściej są zgłaszani przez mieszkańców na policję, kontrolowani przez nią z powodu rzekomego „podejrzanego zachowania”¹⁷.

Wydaje się, że przesłanie odnoszące się do państw Unii Europejskiej i ich przywódców politycznych, jakie padło z ust Amel Yacef (Przewodnicząca European Network Against Racism, ENAR), oddaje tragizm całej sytuacji – „[państwa UE i ich przywódcy] muszą powstrzymać błęd-

¹⁶ www.werkwijzervluchtelingen.nl/feiten-cijfers/arbeidsmarkt.aspx (dostęp: 11.07.2020).

¹⁷ <https://www.enar-eu.org/Racism-plays-a-key-role-in-migrants-exclusion-and-violation> (dostęp: 11.07.2020).

ne koło wykluczenia i nienawiści oraz skupić się na długoterminowych rozwiązaniach mających na celu zwalczanie przestępstw z nienawiści i dyskryminacji skierowanych przeciwko migrantom. Na głębszym poziomie musimy zakwestionować uprzedzenia rasowe leżące u podstaw europejskiej i krajowej polityki migracyjnej, aby zapewnić rzeczywistą integrację i uczestnictwo migrantów w społeczeństwie europejskim” (ang. „The European Union and political leaders must stop the vicious circle of exclusion and hate and focus on long-term solutions to address hate crime and discrimination targeting migrants. At a deeper level, we need to question the racial biases underpinning European and national migration policies in order to ensure the real inclusion and participation of migrants in European society”)¹⁸.

KOŃCOWE UWAGI I WNIOSKI

Problemy integracyjne dotyczą niemal wszystkich imigrantów oraz uchodźców. Zarówno tych reprezentujących pierwsze, drugie czy trzecie pokolenie przybyłych do Europy, jak i tych, którzy na skutek trwającego kryzysu uchodźczego musieli opuścić swoje ojczyzny i szukać schronienia na obcym kontynencie; osób dorosłych, dzieci, mężczyzn i kobiet, reprezentantów różnych religii oraz ateistów, ludzi wykształconych i tych, którzy wykształcenia nie posiadają. Postępujący proces dyskryminacji, a następnie wykluczenia osób zasługujących na pomoc na pewno nie przyczynia się do zwiększenia możliwości ich integracji ze społeczeństwem rdzennym Europy. Coraz bardziej restrykcyjne polityki imigracyjne oraz antyimigracyjny ton dyskursu wpływa destrukcyjnie na życie przybyłych. Brutalne ataki rasistowskie, dyskryminacja i wyzysk na rynku pracy utrudniają, bądź uniemożliwiają integrację przybyłych, ich dostosowanie się do obowiązujących norm i zasad.

¹⁸ Ibidem.

Kryzys uchodźczy jeszcze bardziej pogłębił istniejące już wcześniej podziały w społeczeństwach europejskich, wykreował zwolenników oraz przeciwników przyjmowania imigrantów oraz uchodźców. Część mieszkańców Europy żywi przekonanie, że wartości wyznawane przez imigrantów są sprzeczne z tymi, które wyznają Europejczycy. Niektórzy twierdzą również, że są zmęczeni wielokulturowością [zob. więcej w: Gul-Rechlewicz, 2017, s. 119–126], a imigranci oraz uchodźcy bezwzględnie powinni zasymilować się ze społeczeństwem kraju, w którym osiedlili się, bądź też wyrażają chęć osiedlenia się. Jednak doświadczenia przybyłych związane z odrzuceniem i malejącą wciąż akceptacją przez rdzennych mieszkańców Europy powodują, że rośnie w nich poczucie krzywdy i tym samym w oczywisty sposób oddala ich od integracji.

Niezwykle ważne w tym kontekście i wciąż aktualne pozostaje przesłanie, które warto przytoczyć, pierwszego w historii Wielkiego Komisarza Organizacji Narodów Zjednoczonych ds. Uchodźców, Gerrita Jana van Heuvena Goedharta, który powiedział „Tylko jeśli uchodźca ma wokół siebie przyjaciół, jeśli czuje się, że jest członkiem swojej nowej społeczności, uzna swój dom za prawdziwy dom” (nid. „Alleen als een vluchteling vrienden om zich heen heeft, als hij zich lid van zijn nieuwe gemeenschap voelt, zal hij zijn huis beschouwen als een echt thuis”)¹⁹.

¹⁹ <https://www.vluchtelingenwerk.nl/nieuws/nieuwjaarsreceptie-2018-wat-kun-jij-doen-voor-vluchtelingen> (dostęp: 11.07.2020).

BIBLIOGRAFIA

- Berry, J.W., (1980), *Acculturation as varieties of adaptation*. w: *Acculturation: Theory, models, and some new findings*. Padilla A. M., (red.), Boulder, CO: Westview.
- Ellermann, A., (2019), *Discrimination in migration and citizenship*, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Volume 46, 2020 – Issue 12: Special Issue: *Discrimination in Migration and Citizenship*. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2018.1561053>
- Glick-Schiller, L., Basch and Cristina Szanton Blanc, (1995), *From Immigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration*, *Anthropological Quarterly*, Vol. 68, No. 1, Washington: The George Washington University Institute for Ethnographic Research. <https://doi.org/10.2307/3317464>
- Grzymała-Kazłowska, A., Łodziński, S., (2008), *Wprowadzenie*, w: *Problemy integracyjne imigrantów. Koncepcje, badania, polityki*, A. Grzymała-Kozłowska, S. Łodziński (red.), Warszawa: Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego.
- Grzymała-Kazłowska, A., Łodziński, S., (2008), *Integracja – próba rekonstrukcji pojęcia*, w: *Problemy integracyjne imigrantów. Koncepcje, badania, polityki*, A. Grzymała-Kozłowska, S. Łodziński (red.), Warszawa: Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego.
- Gul-Rechlewicz, V., (2017), *Udział organizacji pozarządowych w holenderskiej polityce wobec uchodźców. Rola VluchtelingenWerk Nederland*, Kielce: wyd. PU Compus.
- Gul-Rechlewicz, V., (2017), *Nauka, polityka, integracja. Kontrowersje wokół holenderskiej polityki imigracyjnej*, wyd. II, Kielce: wyd. PU Compus.
- Heckmann, F., (2005), *Integration and integration policies*. IMISCOE networks feasibility study, Bamberg.
- Hunger, U., Pioch, R., Rother, S., (red.) (2014), *Yahrbuch Migration – Yearbook Migration 2012/2013*, Berlin.
- Kindler, M., (2008), *Transnarodowość. Nowe teorie migracji a wyzwania integracji imigrantów*, w: *Integracja – próba rekonstrukcji pojęcia*, w: *Problemy integracyjne imigrantów. Koncepcje, badania, polityki*, Grzyma-

ła-Kazłowska, A., Łodziński, S., (red.), Warszawa: Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego.

Łodziński, S., (2008), *Integracja i kultury imigrantów. Spory wokół ochrony praw społeczności imigranckich w Europie*, w: *Integracja – próba rekonstrukcji pojęcia*, w: *Problemy integracyjne imigrantów. Koncepcje, badania, polityki*, Grzymała-Kazłowska, A., Łodziński, S., (red.), Warszawa: Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego.

Owen, D., (2019), *Migration, structural injustice and domination on 'race', mobility and transnational positional difference*, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Volume 46, 2020 – Issue 12: Special Issue: Discrimination in Migration and Citizenship. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2018.1561067>

Palczyński, T., (2017), *Procesy asymilacji, transkultuacji i uniwersalizacji*, *Krakowskie Studia Międzynarodowe*, XVI nr 3, Kraków.

Stefańska, R., (2008), *Między multikulturalizmem a asymilacją. Polityki integracyjne w Europie*, w: *Problemy integracji imigrantów. Koncepcje, badania, polityki*, Grzymała-Kazłowska, A., Łodziński, S., (red.), Warszawa: Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego.

Trevena, P., (2008), *Teorie i doktryny dotyczące imigrantów. Doświadczenia tradycyjnych i nowych krajów imigracji*, w: *Integracja – próba rekonstrukcji pojęcia*, w: *Problemy integracyjne imigrantów. Koncepcje, badania, polityki*, A. Grzymała-Kazłowska, S. Łodziński (red.), Warszawa: Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego.

Vertovec, S., (2012), *Transnarodowość*, tłum. I. Kołbon, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

<https://www.un.org/en/durbanreview2009/ddpa.shtml> (dostęp: 06.07.2020).

<https://nos.nl/artikel/2194043-nederlandse-muslims-ervaren-meer-discriminatie.html> (dostęp: 08.07.2020).

https://fra.europa.eu/en/search/node?search_api_views_fulltext_1=&search_api_views_fulltext_2=&search_api_views_fulltext_3=&search_api_language%5B%5D=en&search_api_views_fulltext=discrimination+muslims (dostęp: 08.07.2020).

<https://www.mejudice.nl/artikelen/detail/waarom-waant-nederland-zich-europees-kampioen-discriminatie> (dostęp: 09.07.2020).

<https://en.unesco.org/news/stopracism-barcelonas-anti-racism-campaign-midst-covid19> (09.07.2020).

https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/swd_countering_racism_and_xenophobia_in_the_eu.pdf (09.07.2020).

www.werkwijzervluchtelingen.nl/feiten-cijfers/arbeidsmarkt.aspx (dostęp: 11.07.2020).

<https://www.enar-eu.org/Racism-plays-a-key-role-in-migrants-exclusion-and-violation> (dostęp: 11.07.2020).

www.enar-eu.org/Shadow-Reports-on-racism-in-Europe (dostęp: 11.07.2020).

<http://www.enar-eu.org/Data-visualisations> (dostęp: 11.07.2020).

https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/wmr_2020.pdf (dostęp: 11.07.2020).

<https://www.vluchtelingenwerk.nl/nieuws/nieuwjaarsreceptie-2018-wat-kun-jij-doen-voor-vluchtelingen> (dostęp: 11.07.2020).